

Сергій Башлай

Асистент кафедри банківської справи
Української академії банківської справи
Національного банку України (м. Суми)

Нестабільність процесів трансформації економічного простору України спонукає банки до спонтанних дій у ході формування фінансово-кредитного середовища. Нинішнє прагнення банків до всеохоплення при обслуговуванні економіки зумовлюється передусім екстенсивним характером побудови банківського сектору. Зростання кількості банківських установ (як за рахунок появи нових банків — юридичних осіб, так і за рахунок створення їх територіально відокремлених підрозділів) загалом не викликало інноваційних поривів у створенні та впровадженні банківських технологій. Спектр послуг розширювався в основному за рахунок запозичення зарубіжних банківських технологій без урахування специфіки національної економіки та потреб вітчизняних споживачів.

Відтак залишається актуальним питання формування збалансованого ринку фінансових послуг як у межах окремого регіону (промислово-фінансового центру), так і в країні в цілому шляхом перерозподілу фінансових ресурсів у рамках кооперування відповідних фінансових потоків. Зробити це необхідно для оперативної підтримки реального сектору економіки і забезпечення передумов його розвитку на найближчу та подальшу перспективу. *До найважливіших напрямів фінансової підтримки суб'єктів господарювання з боку установ фінансового сектору можна віднести:*

— розробку та впровадження механізмів санації фінансово слабких (але стратегічно важливих, а відтак і перспективних) галузей (підприємств) з урахуванням їх регіональної та господарської специфіки на основі створення гнучких спеціалізованих форм і схем взаємодії, орієнтованих на оптимізацію структури, підвищення ефективності

Концептуальні засади формування системи кооперативного банківського обслуговування підприємств АПК в Україні

Із крахом сімдесятирічного комуністичного експерименту в Україні поступово почали відновлюватися давні традиції кооперативного руху. Зокрема, в банківській системі створення кооперативних банків передбачене статтею 8 Закону України "Про банки і банківську діяльність". Автор визначає основні організаційно-економічні складові функціонування кооперативних банків, покликаних обслуговувати агропромисловий сектор вітчизняної економіки.

виробництва;

— сприяння (насамперед правове) розвитку ефективних регіональних виробничо-банківських мереж за умови підтримки місцевими органами влади їх починань у рамках створення замкнених місцевих систем кредитно-інвестиційного забезпечення підприємств як окремих галузей, так і різногалузевих груп, пов'язаних господарським циклом (кооперативні банки, фінансово-промислові групи тощо);

— створення спеціалізованих банківських інститутів для обслуговування певних груп клієнтів із упровадженням відповідних технологій фінансово-кредитного обслуговування (інвестиційні банки, іпотечні (земельні) банки);

— посилення інтеграції банківського сектору зі спорідненими з ним установами фінансового обслуговування підприємств реального сектору в рамках реалізації взаємовигідних продуктів (страхування, консалтинг, кліринг тощо);

— удосконалення механізмів державної підтримки на основі реалізації стимулюючих принципів ведення господарської діяльності та прозорості в наданні державних гарантій, цільових компенсаційних коштів, запровадження пільгового кредитування;

— економіко-правове обґрунтування та впровадження схем і видів обігу нових фондових інструментів (деривативів, іпотечних цінних паперів).

Аналіз досвіду країн із розвинутою економікою свідчить, що основними складовими адекватної системи з обслуговування підприємств АПК є:

— спеціалізовані банківські структури (банки, їх територіально відокрем-

лені підрозділи), уповноважені залучати тимчасово вільні кошти агропідприємств і сільського населення, надавати кредити (в тому числі пільгові), здійснювати заставні операції щодо майна та землі, віддавати в довгострокову оренду з правом викупу матеріально-технічні засоби та основні фонди (фінансовий лізинг);

— комерційні банки зі статусом уповноважених для обслуговування цільових державних та іноземних фінансових програм, які розробляються і впроваджуються під егідою органів виконавчої влади відповідного рівня і носять характер страхування та гарантування зменшення ризику банківської підтримки підприємств галузі;

— агропромислово-фінансові групи різного призначення як інститути кредитного (інвестиційного) забезпечення;

— комерційний кредит як засіб удосконалення системи грошових розрахунків і мобілізації дебіторської заборгованості сільськогосподарських товаровиробників;

— факторингове обслуговування як спосіб підвищення ліквідності агропідприємств на базі кредитних відносин і розвитку вексельного кредитування;

— розширення системи фінансових послуг як фактор підвищення доходності банківських установ та збільшення кредитного обслуговування;

— механізми стимулювання та адаптація форм страхового забезпечення діяльності банківських установ, які працюють в умовах підвищеного ризику, обслуговуючи підприємства АПК;

— економічне заохочення з боку дер-

жави діяльності банківських установ, які обслуговують агроформування.

Поява нових організаційно-економічних форм банківського обслуговування підприємств АПК в Україні об'єктивно зумовлена необхідністю розширення сфери фінансових послуг на регіональних банківських ринках, забезпечення розвитку місцевої економіки та стимулювання інвестиційних процесів на регіональному рівні в рамках розвитку і підтримки агропромислової галузі.

Соціально-економічний зміст діяльності банків значною мірою залежить від характеру господарських відносин у реальному секторі. Розвиток різноманітних форм аграрного бізнесу потребує створення особливих інститутів у сфері фінансово-кредитного обслуговування сільгоспвиробників. Посилення впливу ринкових принципів господарювання на процес відродження села та популяризація його окремих виробничо-обслуговуючих структур (фермерських, особистих селянських господарств, кооперативів, приватних обслуговуючих підприємств) природно зумовило прагнення власників землі забезпечити себе насамперед додатковими грошовими надходженнями в необхідних обсягах і на прийнятних умовах. Водночас аграрії зацікавлені в отриманні цілого ряду інших фінансових послуг (бажано "з одних рук", належної якості і на засадах прозорості), вкладенні вільних коштів з метою їх примноження на точні, ощадні, чекові та інші рахунки.

На сучасному етапі формування дієвої агропромислової інфраструктурної набудови в Україні одним із напрямів може стати утворення фінансово-кредитних установ банківського типу на кооперативних засадах. Для цього є необхідні передумови, а саме:

— яскраво виражена аграрна спеціалізація реального сектору господарювання (після промисловості) більшості регіонів України (частка галузі у ВВП становить 15–25 %, частка працездатного населення, зайнятого у сільському господарстві, — 20–25 %) [3];

— значна (скажімо, порівняно з країнами Європи) територіально-демографічна вага сільського господарства в Україні (близько 65% її території зайнято під сільськогосподарським виробництвом; третина населення країни — сільське) [3];

— давні традиції кооперативного руху, зокрема у фінансово-кредитній сфері (перші осередки кооперації на території сучасної України з'явилися в 70–80-х роках XIX століття) [1, с. 301];

— прийнятність принципів колективізму у відносинах між учасниками

(взаємодопомога, збереження відносної сталості виробничо-земельного фонду, колективна порука тощо) в умовах конкурентної боротьби: аграрного сектору із промисловим (за паритетність ринкових позицій), з комерційними банками (за охоплення вигідних інвестиційно-кредитних клієнтських сегментів фінансового ринку), з іншими сільськогосподарськими структурами (за доступ до джерел стороннього фінансування аграрного бізнесу);

— підтримка комерційного характеру господарських відносин на селі в умовах відносної обмеженості доступу сільського населення до продуктів фінансового ринку (кредитів, ведення рахунків, здійснення розрахунків, управління майном, страхового, пенсійного та інших видів соціального забезпечення);

— потреба та відповідні спроби трансформувати окремі глобальні принципи господарювання на селі (колективного та приватного) у прийнятну комплексну форму розподілу праці в системі кооперування, в тому числі долаючи стереотипи "радянського" колективізму та міщанського куркульства при формуванні нової генерації господарів на землі.

Крім зазначених вище, до стимулюючих чинників розвитку кооперативних банків в Україні варто віднести також потребу у створенні ефективних прозорих механізмів державної фінансової підтримки агросектору та сприяння інвестиційному поживленню з боку як вітчизняних, так і зарубіжних інвесторів через пристосовані до специфіки сільського господарства фінансово-кредитні інститути — загальнодержавні, регіональні.

Сільська кредитна кооперація поширена в більшості країн як із розвинутою ринковою економікою, де питома вага кооперативних кредитів у аграрну сферу становить від 30 до 55 відсотків, так і в постсоціалістичних економічних системах, процес реорганізації котрих доволі схожий на перехідний етап розвитку економіки України. Нині деякі кооперативні банки країн першої групи входять до числа найбільших за розміром власного капіталу та обсягом операцій. Це Рабобанк (Нідерланди), "Креді Агріколь" (Франція), мережа німецьких Райффазен-банків, Система кредитування фермерів (США). Характерною рисою цих банків є їхнє кооперативне походження — всі вони були створені на основі кредитних кооперативів, підтримуваних (Німеччина) або ініційованих (США, Франція) державою.

Розвиток кооперативних банків у деяких пострадянських країнах відбувається за сприяння та підтримки зарубіжних і міжнародних фінансово-кредитних інститутів. Так, у Вірменії в 1998 році за допомогою французького банку "Креді Агріколь" створено кооперативний банк, фінансові ресурси якого поповнюються із фондів Європейського Союзу. У Грузії на початок 2000 року налічувалося 180 кредитних кооперативів (союзів), які об'єднували близько 12 тисяч членів. Поява практично всіх таких установ ініційована зарубіжними учасниками.

Засади функціонування кооперативних банківських інститутів у нашій країні визначено статтею 8 Закону України "Про банки і банківську діяльність", а також положеннями відповідних нормативно-правових актів НБУ. Згідно із зазначеним вище Законом *кооперативний банк в Україні — це банківська установа, що є юридичною особою, створюється за територіальним принципом при участі не менше 50 осіб, органами управління якої є загальні збори учасників (пайовиків), спостережна рада та правління банку* [2]. Систему банківської кооперації в Україні законодавчо передбачено як дворівневу: другий (нижній) рівень становлять місцеві кооперативні банки, перший (верхній) рівень — центральні кооперативні банки, учасниками яких є відповідні місцеві кооперативні банки.

На нашу думку, центральний кооперативний банк має створюватися на засадах консолідації ресурсного потенціалу та наглядово-координуючих повноважень, і природою його походження та функціонування має бути передбачено так:

— центральний кооперативний банк формується на основі об'єднання певних пайових часток місцевих кооперативних банків за допустимої участі регіональних органів державної влади з визначеним обсягом цільових грошових коштів обласного бюджету, питома вага яких має становити менше половини статутного фонду банку; установчими документами повинна передбачатися можливість викупу державної частки в ньому діючими чи новими місцевими кооперативними банками;

— повноваження щодо регулювання і контролю діяльності центрального кооперативного банку мають належати НБУ, а статус установи повинен прирівнюватися до статусу міжрегіонального банку;

— органами управління та внутрішнього контролю центрального коопе-

ративного банку повинні бути:

а) вищий орган управління — рада банку, до складу якої входять делеговані представники загальних зборів учасників (пайовиків) — наприклад, голови спостережної ради та правління місцевих кооперативних банків;

б) виконавчий орган — правління (дирекція) банку, який керує поточною діяльністю установи та несе відповідальність за ефективність її роботи згідно з принципами та порядком, визначеними статутом, іншими внутрішніми документами банку та рішеннями його ради;

в) контроль за фінансово-господарською діяльністю здійснює ревізійна комісія центрального кооперативного банку, до складу якої входять представники установ-учасників;

г) для забезпечення додаткових заходів з управління ризиками центрального кооперативного банку створюються постійно діючі комітети, склад і повноваження яких визначаються рішеннями ради банку;

— центральні кооперативні банки можуть діяти відповідно до компетенцій, що віднесені до сфери банківської діяльності без обмеження складу клієнтської бази;

— першочерговими цілями та напрямками діяльності центрального кооперативного банку мають бути обслуговування банків його учасників з метою вирівнювання грошового попиту серед них та забезпечення їм доступу до ринку грошей і капіталів для ефективного обслуговування агропромислового сектору регіону;

— центральний кооперативний банк може на договірних умовах вступати у взаємовідносини з іншими банківськими установами другого рівня банківської системи України та міжнародного рівня.

Слід зазначити, що організаційно-правові форми установ, які здійснюють кооперативне обслуговування суб'єктів аграрної сфери господарювання, досить різноманітні. Тому розвиток кооперативних банків повинен відбуватися еволюційно, на основі аналізу та осмислення досвіду роботи подібних інститутів у інших країнах. *Завдання формування системи кооперативних банків з метою забезпечення належної фінансово-кредитної підтримки аграрної галузі визначаються необхідністю:*

— концентрації фінансових ресурсів та їх подальшого перерозподілу з метою повнішого забезпечення потреб суб'єктів агропромислового комплексу взагалі та сільського господарства зокрема;

— фінансування інвестиційних

проектів, спрямованих на стимулювання розвитку регіональної економіки (насамперед через центральні кооперативні банки);

— фінансово-кредитного обслуговування населення сільських територій та сприяння їх інтеграції у фондів, кредитних, страхових, розрахункових процесах як у межах країни, так і за рубежом;

— мобілізації фінансових ресурсів для формування місцевих і регіональних продовольчих фондів, підтримки прогресивних напрямів соціально-пенсійного забезпечення селян тощо.

З огляду на практично кризовий стан сільськогосподарського виробництва та низький порівняно з міським рівень соціального, культурного, матеріального забезпечення сільського населення особливо важливим сьогодні питанням є створення належних економіко-правових умов для включення або трансформації кредитних спілок до кооперативної банківської системи. *У таких умовах кредитна кооперація з фінансової точки зору є найдосконалішим інструментом розподілу грошових коштів у низових ланках агросектору. В міру розвитку та зміцнення кредитна кооперація неминує вбирати в себе у вигляді вкладів (депозитів) усі вільні кошти сільського населення, доповнюючи їх державними коштами та капіталом, отриманим від комерційних банків. У підсумку кредит стане відносно дешевим і доступнішим сільському господарю, увійде в його повсякденний попит.*

Відтак зазначимо основні мотиваційні чинники формування агропромислової кредитної (банківської) кооперації.

1. Розвиток фермерських, особистих селянських господарств, інших середніх і малих форм агробізнесу викликає гострий попит на кредитні та інші банківські послуги.

2. Сільський фінансово-кредитний кооператив має стати тією установою (юридичною особою), котра об'єднає фінансові та інші ресурси членів кооперативів (та їх об'єднань), які беруть на себе зобов'язання щодо взаємної підтримки.

3. Важлива перевага кооперативних установ як юридичних осіб (автономних суб'єктів господарювання) — спроможність залучати кошти із численних джерел: фондів, спілок, державних і недержавних інститутів.

Запропоновану модель формування кооперативного фінансово-кредитного сектору регіону взагалі та його банківської сфери зокрема подано на схемі 1.

Узагальнене бачення процесу формування мережі банківського обслуговування кооперативних форм агробізнесу та сільського населення відображено на схемі 2.

Зауважимо, що взаємовідносини груп учасників будуються на основі як фінансово-кредитного обслуговування, так і пайової участі в статутному капіталі. Водночас потенційні стосунки із фінансово-кредитними установами банківського і небанківського секторів, державними та недержавними фондами, іншими особами мають договірний характер і відповідно передбачають взаємодію між кооперативними банками (обох рівнів) та цими установами в наданні-отриманні фінансових послуг і банківських продуктів. При цьому для формування ресурсної бази місцеві кооперативні банки можуть використовувати як кошти населення, колективних господарюючих і кооперативних кредитних суб'єктів, так і вкладення (депозити, кредити, інвестиції) інших інститутів (у тому числі фінансово-кредитних установ) і некомерційних організацій (фондів, асоціацій підтримки фер-

Схема 1. Принципова модель формування кооперативного фінансово-кредитного сектору з обслуговування суб'єктів агропромислової сфери регіону

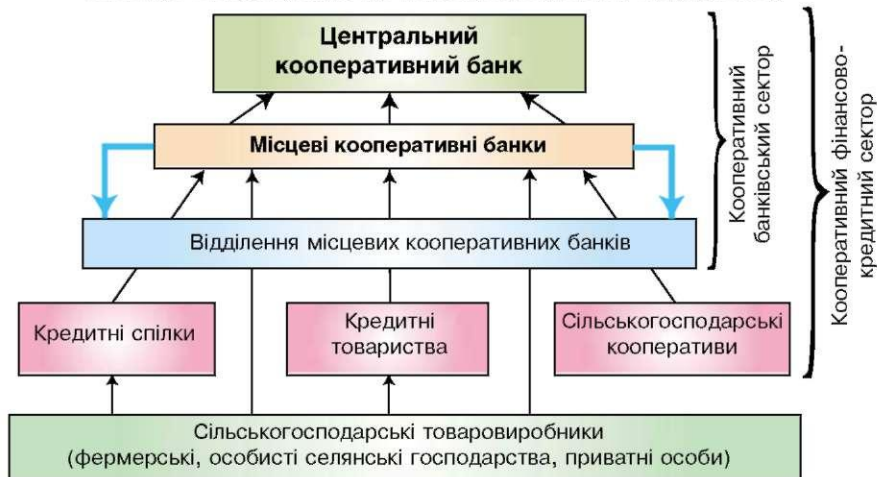
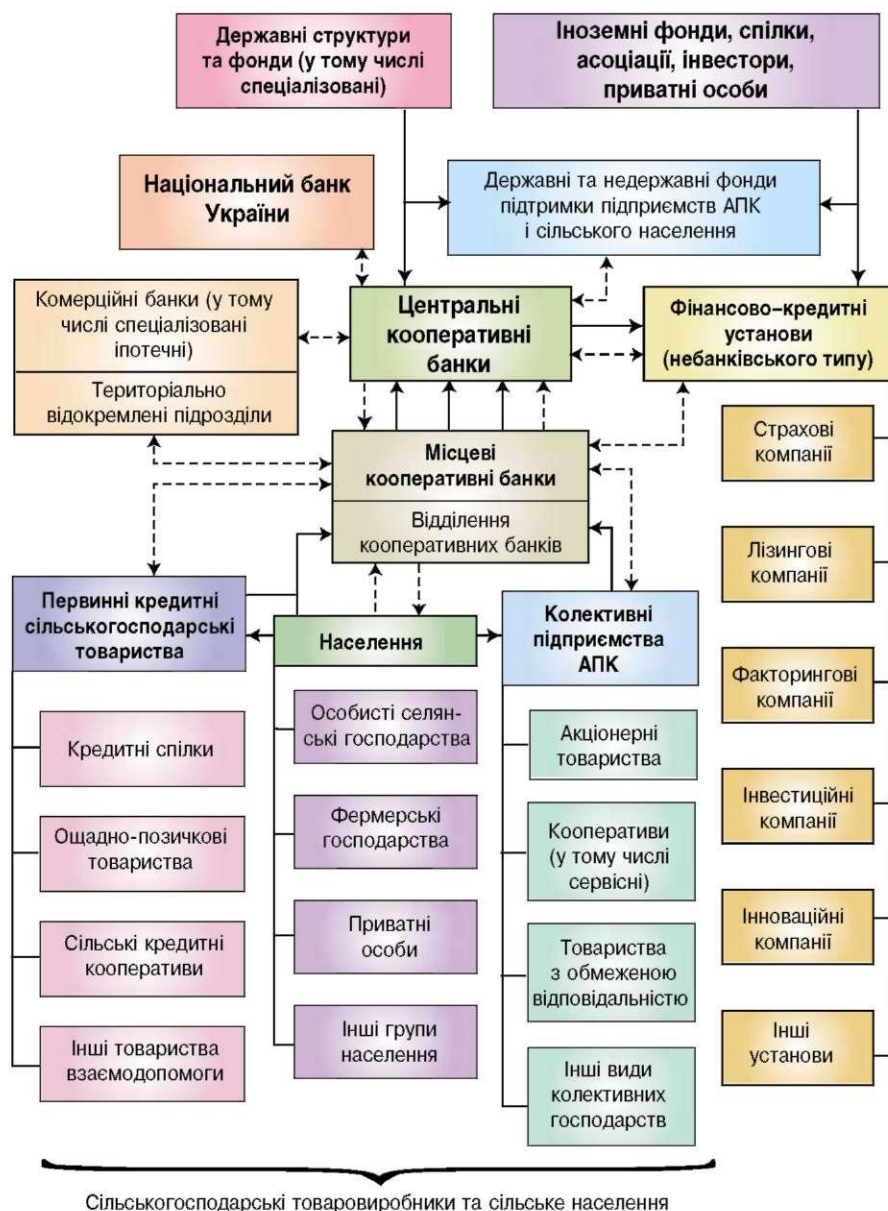

Схема 2. Формування системи кооперативного банківського обслуговування та базових грошових потоків між учасниками при фінансовій підтримці підприємств АПК та сільського населення

Сільськогосподарські товаровиробники та сільське населення

мерського та сільськогосподарського товаровиробника тощо).

На рівні центральних кооперативних банків фінансові відносини можуть бути встановлені з комерційними банками, бюджетними установами регіонального масштабу, НБУ (його відповідними територіальними управліннями) — стосовно операцій рефінансування та розміщення вільних коштів на відповідних банківських рахунках.

В умовах постійної нестачі кредитних коштів для сільськогосподарського товаровиробництва одним із пріоритетних завдань спеціалізованих банківських установ з обслуговування суб'єктів галузі є мобілізація її внутрішніх фінансових ресурсів. Основним джерелом таких нагромаджень є кошти підприємств АПК та сільського насе-

лення, які знаходяться нині поза внутрішньою кредитною системою або в комерційних банках та використовуються ними переважно для кредитування комерційних або великих корпоративних структур.

Для ефективного глобального розвитку кооперативних банків в Україні потрібна відповідна державна підтримка, а саме:

— чітке визначення правового статусу банків у формі кооперативних товариств, що діють на основі кооперативних принципів, власниками (учасниками) та клієнтами котрих будуть сільськогосподарські товаровиробники, агропромислові обслуговуючі кооперативи, кооперативні фінансово-кредитні установи (кредитні товариства і спілки), які беруть участь у

програмах фінансового обслуговування аграрного сектору (розробка та прийняття Закону України "Про систему кооперативних банків");

— вирішення питання про реєстрацію і ліцензування діяльності кооперативних банків Національним банком України;

— створення нормативно-методичної та інформаційно-аналітичної бази для розвитку в Україні кооперативних банків;

— створення системи страхування діяльності кооперативних банків і захисту коштів пайовиків (учасників), забезпечення гарантій щодо залучених коштів третіх осіб;

— спрямування через систему кооперативних банків державної допомоги аграрному сектору шляхом:

а) внесення державних початкових пайових капіталів кооперативних банків із наступним передаванням їх учасникам цієї кооперативної банківської системи;

б) надання фінансової підтримки (пільгового кредитування) учасникам системи кооперативних банків та створення умов для концентрації в ній фінансових ресурсів сільськогосподарських товаровиробників;

в) встановлення пільгового режиму оподаткування з огляду на неприбуткову кооперативну природу цих установ;

— створення умов для інтеграції окремих кредитних спілок (за їх бажанням) у кооперативну банківську систему;

— надання кооперативним банкам права здійснювати іпотечні операції (після прийняття відповідного закону), сприяючи таким чином створенню механізму, за якого сільськогосподарські товаровиробники передаватимуть у заставу землю самі собі, що унеможливить "обезземелення" селян та її концентрацію в руках несільськогосподарських суб'єктів;

— організація широкої пропаганди кооперативного руху, проведення роз'яснювальної роботи серед населення та дрібних підприємців, підготовка відповідних кадрів для роботи в кооперативних банках.

Література

1. *Енциклопедія банківської справи України.* — К.: Молодь, Ін Юре, 2001. — 680 с.: іл. + вкл. 88 с.

2. *Закон України "Про банки і банківську діяльність"* // *Урядовий кур'єр.* — 2001. — № 8. — С. 5—13.

3. *Статистичний щорічник України за 2000 рік / Державний комітет статистики України.* — К.: Техніка, 2001. — 598 с.